

ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ

Пантелей Зарев

Много негови съвременници са ни оставили портрета му: здрави плещи, брада жълтеникава като у сатир, силни юмруци, влизали понякога в действие, изобщо балканска природа. А той се е утвърдил в нашата поезия като най-нежен и задушевен лирик. Чувството му блика от съкровени глъбини и се излива ту във възторжени тонове, ту в тихи слова, в копнеж-жен зов по неосъществена, но все жадувана любов. У него напират понякога радостта, но той я спотаява грижливо поради страха от някаква фатална предопределеност. Измъчва го тъжна неувереност в себе си, която скоро, твърде скоро възпира светлите му пориви. Чувството му се излива в двойствени гами — и в бунтовен ропот, и в безсилна жал, и в горда усмивка, и в кротко, благородно страдание. Тази негова сложна противоречивост, тази негова притихнала драматичност го отличава от Пенчо Славейков и даже от П. К. Яворов.

Той познава полюсните душевни състояния, но не се разкъсва от тях като Яворов. Той знае тайните на самоутвърждаването на духа чрез волята, но няма силата на Пенчо Славейков, за да брани с нея своя недостъпен свят. Като Яворов не тъгне в космически подеми и падения, като Ботев не се бори с враждебни световноисторически сили. Той е по-скоро една непресхваща жажда за идеал, едно кротко нравствено съзнание, едно възвишено упорство да бъде верен на себе си, въпреки несретността на живота си и въпреки угризението на съвестта за нещо неизпълнено.

С известни уговорки лириката му може да се степенува според стилните ѝ черти и биографичните периоди от живота му. Може да се говори за ранна, подражателна лирика и за ранно оригинално творчество; после за зряла, елегично романтична, символистична и реалистична поезия; и най-сетне за оригиналната му лирика от фронта. И всичко това в едно творчество, което е единно и създадено за кратко време. Още в първите си по-зрели произведения той се откроява като поет предимно на вътрешното състояние. Неговите творби не се раждат по външни поводи като „Цар Крум“ на Пенчо Славейков или „На нивата“ на Яворов. Те не идват като пряко, етично или социално отношение към факти и събития. Те са главно изповед, главно образ на вътрешни емоционални движения, главно самооценка на човека-поет.

Още първите му печатни произведения, онадсловени „Просвещения“ и „Копнежи“, имат изповеден характер. В тях, като в лириката на Пенчо Славейков от „Сън за щастие“, въздъхва ожъдняло за радости сърце, сърце, изключено от света, но потайло трепета на надежди и възторзи. Поетът

славослови жената, която като звезда в тъмния мрак ще поведе неговата лодка към щастието, „към светли хубав край“. Той възпява красотата ѝ („Малинен дъх разпръсват твоите устни“) или покрива с горестни сълзи неизпратено до нея писмо („Аз ще го запазя първото писмо“). Тия ранни произведения, печатани през 1906 г. в сп. „Съвременност“, са не напълно избистрени като оригинално творчество. Те носят следите на Пенчо Славейковото светоусещане. Те все още само намекуват за интимното дебеляновско изживяване, за тихите и тъжни преходи на чувствата му и за едно и бурно, и уталожено горестно състояние.

Отчасти негов предходник като изповеден лирик е Димитър Бояджиев, който се вълнува все от своя блян по непостижното и от драматичните си изживявания. Поетът несретник с тъжни младини, преминали в бояджийските работилници и в писарските канцеларии на Пазарджик, останал без завършено образование, писа още през 1901 г. за „злокобния дух“, който го измъчва и за своя идеален свят, който ще остане недостиган от враждебността на реалността:

И ти в мен червей на съмнения гуждаш. . .
Ти хитър си и знаеш де да бийш. . .
Ти знаеш как покоя да прокуждаш,
на радостите гроба как да рийш!
Но що от туй? О, как е всичко жалко
във тоз живот нерадостен и клет! —
Аз пак ще найда нейде кътче малко
за мойто щастие — и собствен свет
ще си създам от бленове лазурни —
и ще живея там честит, засмян,
кат на цъфтящо островче сред бурний,
от векове бушуващ океан!

Бояджиев се оплаква от страданието си, от проклятието, което мисли, че носи, от своята тъжна орисия „сред глупав глъч“, „сред срамна суета“. Тези трайни мотиви на една изповедна лирика прозвучават по-късно и в поезията на Дебелянов, макар че той не достига онази страшна духовна пуста, в която Бояджиев възне нерядко.

Постепенно ранният Дебелянов се освобождава от опеката на Славейков, уважаван от него като духовен ръководител през цял живот. Отдалечава се и от първия си култ към Вазов, когото пък е ценял за честни граждански позиции. Разграничава, неусетно за себе си, духовната си връзка с Бояджиев, тъй като диапазонът на поезията му е по-широк и в нея има повече светли гами и възторжени тонове. Даже темите за народната съдба и бъдещето зазвучават в лириката му по-иначе, отколкото у „социалиста“ Бояджиев, у когото отрано напират твърде мъчителни душевни спазми. В „Кръстопът на бъдещето“, печатано в Бакаловото списание „Съвременник“, „свободно“, „модерно“ социалистическо списание, даващо даже преводи от Пшибишевски, поетът Дебелянов за разлика от Бояджиев говори съвсем оптимистично за бъдещето:

След вековни, неспирни борби
на уречен, свещен кръстопът
ще се срещнат две вражи съдби.

В „Светла вяра“, писано вероятно през 1910 г., подхваща с вълнуващ възторг същата бодра тема:

Отлита непрогледна тъмнина,
огрява слънце сънни небосклони.

И гордо вее своите знамена
безбройна рат, безбройни легиони.

В очите утренни лъчи горят,
не ги смущава страх от тъмни срещи,
че пред сдружените им сили мрат
на гнет и мъка сенките зловещи.

Отделя се от Бояджиев, освен по тона на тия „обществени“ стихотворения, още и по това, че е писал силни хумористични творби, осмиващи аморалността и политическите нрави на обществото. Все пак у него, като у „прокълнатия поет“ от началото на века, изпъква предимно сложната, личната му вътрешна драма. Той се развива главно като изповеден лирик, който и утвърждава възторзите на живота, и стене потиснат от тъжната си елегична настроеност.

Докато Бояджиев предусеща пророчески трагичната насока в нашата поезия от началото на века, без да се е срещал духовно с декадентите символисти, още непознати у нас, то Дебелянов, преминал през ранното си сантиментално-романтично творчество, се насочва постепенно и съзнателно към модерните поети, предимно символисти в Русия и на Запад. Г. Герински отбелязва: „Спомням си при една среща цял час ми говори за декадентството и декадентските писатели, те бяха тогава на мода.“ С възображение, грабнато от новата френска поезия, едва 22-годишният Дебелянов се изказва пред в. „Вечерна поща“ за насоките на литературата ни.¹ Той твърди, че „новите френски писатели“ и когато са малко познати „могат да бъдат възторжено обичани“. Тези, според него „великани на мисълта и песента“, помагат на твореца, затрогнат от собствените си възмения да намери красотата на духовното.

Особено близък от руските поети му е Блок. И то не толкова с външно влияние, колкото по някакво сложно вътрешно родство. Той е действувал на неговия ум и на сърцето му с модерната си психика. Но му е родствен и с характера на чувството си, дълбоко и просто, със завършената красота на формата, с мотивите на творчеството си. Блок често се връща в миналото, спомня си „парка на дедите“, спокойствието и тишината там. Той пише:

Огромный тополь серебристый
Склонял над домом своей шатер.
Стеной шиповника душистой
Встречал въезжающего двор.
Он был амбаром с острой крышей
От ветров северных укрыт,
И можно было ясно слышат,
Как тишина цветет и спит...

И Дебелянов живее в един носталгичен свят, копнее по покоя на стария дом, от който животът жестоко го е откъснал. Едва ли е познавал цитирания къс от „Возмездие“, писан през 1905 г., но също плува в царството на спомена, също чува гласовете на миналото и дори домашната тишина, тихата и възторжена радост на детството.

Навей от френски символисти се усещат тук и там в лириката му (влиянието на Пол Верлен в „Станси“, на Бодлер в „Полет“ и др.). Но вдъхновителите му от Блок до Верлен не обезличават оригиналното в творчеството му, не заличават неговия личен стил на поет жизнен, макар и запленил от непобедимата си неволя. Този рядко даровит лирик се вслушва все повече

¹ Вестник „Вечерна поща“, бр. 287, 9. II. 1909 г.

в онова, което му подсказва неговата чувствителност, освобождава се от влиянията и намира себе си, поетичността на сложната си душевност. Към 1907—8 г. вече внася своето в лириката ни. (Тогава са писани „Nevermore“, „Лунен блясък“, „Отдавна е слънцето чуждо за мен“, „Непозната“). Той е все поет на младостта, на изблиците на любовта и на тихите ѝ жалби, на задъханите ѝ надежди, на морните ѝ падения. Той все търси свободен път за чистите си възторзи, все поглежда към светли светове, където би намерила отмора и човечни радости копнеещата му душа. По външен вид само, небрежно облечен или вдигнал вечер, когато се заскитва из града, яката на палтото си, е представител на бохемата. А всъщност е закърмен духовно от една неудовлетворена среда, която не намира из задимените локали и нощните улици душевното си равновесие. Все говори неспокойно за разрыв между мечта и действителност, за конфликт между блян по духовна красота и прозячана реалност. И като че повече от Славейков, повече от Яворов е усещал похабяването и унищожаването на красотата в тогавашното прозячно всекидневие, което властно царува около него.

Димчо Дебелянов се откроява постепенно като голям лирик на любовта, и то след значителна любовна поезия, създадена от предосвободенското поколение — Петко Славейков, Ботев, Вазов и от следосвободенското — Пенчо Славейков, Кирил Христов, Яворов. Не случайно в младините си сме намирали при него пристан за вълненията си, за интимните с възторзи.

И в любовните си изповеди е твърде сложен емоционално, изказвайки едновременно надеждите и покрусата си, вроденото си сякаш чувство за конфликт между реалното и мечтаното. Препрочитате го и усещате: — в радостта му се примесва горчивина, във възторзите му блика и тиха болка на безмълвно страдание. Тъкмо тези сложни състояния го отделят и от по-еднообразния, графично двуцветния, изразен в бяло и черно Бояджиев, и от всякога равно задушевият Славейков, и от напрегнато драматичният Яворов, и най-сетне от съвременниците му от по-младото, модернистично поколение с отвлечени чувства Теодор Траянов, Николай Лилиев. Още при съзряването си като символист е усещал земната, езическата си сетивност, противопоставена на християнската мистика на Траянов, усещал е сложността на своите изживявания, борбата у себе си на утвърждаващото и разрушителното начало, на надеждата и безверието, на естетическите ламтежи и трагичното откъсване от красотата. И всичко това е било у него така сложно и богато и толкова непосредно и спонтанно. То му е давало предимството пред другите и болезнената тегота и незадоволство пред себе си. В едно писмо от 1910 г. пише: „Николай, Николай, защо ние всичките се уплехоме във въпроси — за други най-лесно разрешими, а за нас страшни като смърт? Да не знаеш къде си, всеки ден да се изправяш пред конфликта със самия себе си и вместо гордостта, че живееш поне малко по-висш духовен живот, да изпитваш самопрезрението на безсилния?“ И като заключение на този болезнен стон: „Хваща ме яд, че ти пиша такова писмо“. Някакъв непрогледен мрак от смущаващи въпроси се простира пред него и няма бурята, която да ги изчисти, няма делото, което да го спаси от тях. А безволието и безсилието измъчват. Измъчва и съвестта, отровата на „яда“ към себе си. Всичко това усложнява изживяванията на тоя външно груб, но артистично фин и духовно изнежен човек. Затова ни и привличат тайните на лириката му, загадката на тъжните му мечти, възторзите на неосъществените му любовни полети, болките на тревожната му и никога ненамерила спокойствие душа.

В едно от ранните си стихотворения още „Брезите сладостно заспали“ (1907), написано отчасти под влиянието на Пенчо Славейков, Дебелянов ни подсказва своя елегичен свят, въвежда ни във вътрешната архитектура на своя молитвен храм. Нека го цитирам:

Брезите сладостно заспали,
облхва трепетно нощта,
и от клоне им погрозили
се ронят златните листа.

Самин загледан в небесата,
звездите огнени следя
и в техний рой, с копнеж в душата,
аз търся своята звезда.

И блян ме сладостен люлее
за оня лучезарен край,
де вечно щастие владее,
де вечна красота сияй.

И де животът свиден ден е
и цветна пролет — младостта. . .
От тъмните брези над мене
се ронят златните листа. . .

Копнеж по живота и вяра в живота се прекършват трагично с едно категорично отрицание на търсеното от мечтата. Тъжната поанта „От тъмните брези над мене се ронят златните листа“ идва след въодушевлението по красотата и надеждата, обхванало духа му. Къде е тоя лучезарен край, къде са вечното щастие и вечната нетленна хубост? Поетът не може да си отговори, той само копнее по тях. Или по-точно дава отговора си, който е твърде печален: увехналите златни листа нищо не казват за събъждането на мечтата. Няма го в света онова, което духът желае, което като блян е раздвижило поета и го е извлекло към висините на голямата красота. Ала забележете: болката тук е някакси умерена, драмата, в своята връхна точка даже, се приема спокойно, като тъжна и неизбежна реалност. Именно в тази сложност на драматизъм и примирение, в това странно съчетаване на противоположности е страшната омагьосаност на Дебеляновата поезия. Защото след толкова блян, след толкова полети на духа, след жаждите по очистителната и освобождаваща духа буря, идва самостонът на страшното, тихото, тъжното вътрешно успокояване. И така е изобщо в творчеството му. Сякаш след някоя тежка борческа фраза на Бетовен е прозвучала елегична нота от музиката на романтиците, на Шопен или Шуман. Още у ранния Дебелянов се съдържа много от онова, което характеризира по-късно поета. Той все изживява тайната си драма, все не намира сила да се понесе на триумфиращите крила на възторга, да надмогне с жаждите си разрушителното начало. Писал е възторжено стихове, върху които пада ярък слънчев блясък. В тях има радостна възбуда и силно обнадеждаващи изживявания. Могат да се споменат любовните му стихотворения „Лъч“, „Рози“, пейзажните „Пролетно утро“ и др. В тях творби освен емоционалната сила и оригиналността на формата се усеща още и лъхът на бодро, възторжено светоизживяване. Ала поетът Дебелянов е останал верен на себе си, в плен все на своята духовна сложност. Не случайно тъкмо наред с посочените творби се появява и стихотворението „Победен“, изповед за изгубена надежда и за духовно безсилие, неслучайно наред с тях творби

пише доста мрачната и драматична своя „Черна песен“. Пък и във възторжените му изповеди на радостни изживявания става дума все за контрастни състояния, все за победа над неверието и над страха: Ето:

Злокобни сенки в пътища не ради,
отминати, далеч остават те —
и ден из ден, с по-светли изненади,
на щастието приливът расте.

Радостта и щастието, несдържаните му стремежи идват след образа на злокобни сенки. Така е и в стихотворението „Рози“. Но чуйте го в стихотворението „Лъч“, където само в един куплет се редуват покой и буря, мрак и зной, бездни и при звездни висоти:

Желая те кат ручей лих — покой,
покой да влееш в бурите ми ти.
И търся те и в тъмний мраз, и в зной,
и в бездни, и в при звездни висоти.

Все драма, неизбежна, усложнена и... трудно разрешавана.

Сложността става белег за душевния живот на поета. Преследва го неизбежната всекидневна действителност — в контраст с мечтата му по идеалното. Преследва го мъката от безсилието, сковало десницата на духовен и физически Голиат — в контраст с желанието да се развърне с пълна сила, да се освободи. В посоченото по-горе писмо от 1910 г. четем: „Аз работя пак в „Ден“, почти нищо не чета. Ден из ден умирам като човек, защото глупея, издребнявам и оставам назад във всяко отношение. Но защо ти пиша това? Тоя процес у мене се почна още когато ти беше тука. Но заедно с упадък ми се увеличава и вярата в някакво чудо в бъдните, разцвет на сили, които само временно са били спрени. Кой знае! Ще дойдат може би дни, когато аз ще въздъхна свободно, но няма ли да видя още в първия им час, че тия сили не са били само спрени, а завинаги похабени. И сега, когато ти пиша това, аз не разбирам дали то е искрен израз на накипяла мъка или желание да се пишат само красиви фрази. Това, от което ме е най-много страх, е възможността да изгубя дори и способността да преценявам изгубеното и да жалия по него“.

Все тази силна неудовлетвореност в мисли и мечти, все тези потиснати възторзи. Всичко това трябва да се проектира на фона на социалната действителност в нашата „млада“, кипнала от страсти столица, с лъжлив живот и студено буржоазно-чиновническо високомерие, за да се разбере сложността на трагичната драма на Дебелянов. Той е усещал остро разрыва си с безотрадната действителност, измъчвал се е от трагични предчувствия, страдал е от раздвоението си: „Черна песен“. А сложните му емоционални състояния са се превъплътявали все повече в завършена форма, все повече с емоционална и пластична пълнота на образа. Той все повече е обиквал красотата, привиквал е да ѝ служи в поезията си, стигал е до нейните непревземаеми върхове, макар и да се е чувствувал все по-обезсилен срещу тъмните и слепите сили на земния живот. Навремени е писал хумористични стихотворения, с които е жигосвал студената, чиновническо-аристократичната действителност, всевластието на Фердинанд, морала на еснафина. Ето например неговият „бохемски“ „Разговор в кръчмата“:

От хорски думи хас не струвай,
на свой път, с своите крака!
Живей и много не мъдрувай!
Сега светът върви така!

— Така...

— Жена защо ти ѝ — толкоз много
жени всеобщи има днес,
ще наидеш место, слава богу —
знай, вятър е туй свест и чест!
— Хм. . . чест. . .

А шом сполучиш да достигнеш
на служба в висшата среда,
глей нещо едро да задигнеш
за запас в напаст и беда! . . .
— Е, да. . .

Когато старост пък настане,
спокойно почини си — зер
тоз свят на тебе ще остане!
Какво ще пийш: вермут, амер?
— Амер.

Чувствата тук са, както се казва напоследък, амбивалентни, двузначни, и иронично-закачливи, и шеговити и трагични. Като че поетът с такива хумористични стихотворения е заставал срещу своя оскъден живот, воювал е за себе си, за защита на човешкото си достойнство и тънката си естетическа впечатлителност, когато наоколо кипи дивата тъпна на еснафите, носят се насам-нататък раболепни царедворци и заедно с техния жаден за облаги вик се чуват и жалките вопли на интелигенти като него, просещи хляб, жадуващи нетленните светове на вечната красота. Ето двузначността на изживяванията му, прозвучала категорично като болка във весело-шеговита хумористична сатира „1910“:

С душа от смътен страх обзета
стоим пред твоите врати —
о, деветстотин и десета,
кажи, какво ни носиш ти?

На наште родни небосклони
какъв ти блясък ще дадеш? —
На царя нови ли корони
от кръв и пот ще изплетеш?

На Такев — фокуси ли нови,
а на Малинов сън блажен?
И ти ли в златен съд отрови
ще ни поднасяш всеки ден?

Стоянчо тъй ли ще се носи
все горд, от труд несъкрушен,
и ще изпълня с людокоси
колоните на вестник „Ден“?

И ние тъй ли ще живеем
кат сянка в есенна мъгла
и в суха жажда ще копнеем
за нови родни светила?

През тебе в таз земя проклета
жив огън ли ще затрепти,
о, деветстотин и десета,
кажи, не носиш ли го ти?!

Към това време, към 1910 г. поетът-символист Димчо Дебелянов е имал вече освен чувство за обществено предопределена, лична трагичност още и будна гражданска съвест. Него остро са го вълнували „проклетите въ-

проси“ на нашето общество, вълнувало го е най-страшното: безсилието пред съвременността му. Измъчвала го е заплахата за идеала, на който е искал да служи предано: красотата. И в своето хумористично творчество, и в интимната си лирика изповядва драмата си в сложни извисени образи, чрез психологически рисунък на състояния, непознати в лириката ни, наказани от никого друго.

Когато е създал бохемско-хумористичното си, реалистично творчество, усвоявал е все повече майсторството за оригинално символно превъплътяване на чувствата в интимно-изповедната си лирика. Той дава художествен живот и плът на любовните си вълнения чрез образи от природата. Но повече от Пенчо Славейков я субективизира — и в оптимистични творби като „Утро“, „Пролет“, и в изповеди на отчаянието като „Далеч“, „Нощен час“. Пише стихотворения, в които като образ на недостижимото се разкриват пропасти, замайващи дъха (началото на „Nevermore“). Пише и произведения, в които природната картина е наситена с тревожна уплаха, с някакво мрачно очакване, с хиперболизирано психологическо напрежение:

Далеч зад мъртвите гори погледна мъртвата луна
и пред очите ми разкри скръбта на тиха равнина.

Напразно дирят път очи, напразно чака жаден слух —
просторът царствено мълчи — навеки спял, навеки глух.

Понявга само тръпен хлад разбужда сънните тревни
и някой страшен и злорад слова загадъчни мълви.

Аз дигам сепната глава, сърце ми свиват страх и мраз,
потръпвам, спирам се, зова и мре без ехо моя глас.

Като лампада в мъртъв храм погледна мъртвата луна
и аз бях слаб, и аз бях сам, сред пълна с бури тишина.

(„Далеч“).

Създава и творби, в които природата е радостно успокоена като неговата навременни разведрена душа. В три стихотворения преповтаря темата за величественото спокойствие на небето, за красотата на нощта и за копнежа по очаквано щастие („Лунен блясък“, „Нощем“, „На лунния блясък вълните“). За разлика от по-еднаквата тоналност при обрисуване на природата у Славейков, у него образите са подчинени на по-сложно драматично изживяване. В цикъла „Под сурдинка“ само намекнати природни картини изповядват дълбоко сложните му и противоречиви състояния. Поетът ни среща със свят, изпълнен с антитези, въвежда ни в своите драматични изживявания, в „часът на черните итоги“, на „разкаяние и срам“. Неговата лирика все повече звучи като хармонично единство от сложни дисонанси: вяра и неверие, блян и неутоленост, идеал и проза на живота и чрез образа на природата. Даже когато славослови радостта и силите, които пробуждат земята, когато зове към светлините на деня, той ни потиска с вопля на едно страдание.

Елегичността все повече изпъква като постоянно звучаща струна в Дебеляновата лирика. Тя, тази елегичност не е безнадеждно черна и скептична като у Димитър Бояджиев, в нея се вплитат и „жизнерадостни“ тонове, чува се гласът на здравия син на здравата и непохабена от цивилизоваността Копривщица. И все пак тя е така силна, така неотменна, идваща на постоянни вълни като носталгия по миналото и като мъка по желаното и неосъщественото.

У него се борят без отдых оптимизмът и разочарованието, вярата и неверието. И твърде измамни са външните впечатления на близките му, които са го виждали предимно като човек с „весело сърце“, както и твърденията на тълкувателите за взривове само на всеразрушителна сила. Притежавал чиста, детски наивна и етична душа, жадувал за дружба и ласка от хората, избухвал в бурен и весел смях пред околните, той е говорил пълнозвучно в песните си все за очаквана радост и недоживяна докрай скръб. Той вика срещу запленилата го действителност, той отстъпва пред нея и все пак не се примирява. Неговата битка с живота не пресеква и това го тика понякога да отиде в мечтите си твърде далече — да стигне до жаждата за студен покой в лоното на вечността. В този смисъл странно се свързват съвсем ранни негови творби с по-късно създадени. В „Смърт“, писано през 1907 г., той копнее за „вечен сън“, за освобождаване от гнета на действителността сред вечния скют на природата:

Невидимо крило над мен полъхва
и сладък глас зове ме в далнини. . .

И по-нататък:

И в кротко утолнение душата
заспива в златни скют на вечността.

По-късно създава вече една философия на това упоение от вечността, на жаждата си по покоя на смъртта с върховен израз в „Гора“ (1913):

Накрай полето, дето плавно излъчва слънцето стрели
и в марни валози потокът с вълни приспивни ръмоли,
меда на отдиha стаила дълбоко в девствени недра —
виши колони непреклонни успокоената Гора.

Там, в тази успокоена Гора, назована с главна буква, в това приказно царство на смъртта, бленувано като свят на спокойствие и хармония

заглъхват хоровете страстни на многогласното поле
и подслон верен в час вечерен намират морните криле.

Все пак лириката му не е песимистична, защото към тия изповеди са го тласкали разложените късчета на живота му, реалните му изживявания, а не позата, както при Траянов и не отричаща жизнеността философия, както при Бояджиев. Но защо е това откъсване от света, защо е тази мечта по смъртта? Тайната е открита в поетичната изповед, синтезирана е в стиховете:

Че дълги дни към хубост вярна в набег безцелен устремен
той вред в полето е настигал следите на предвечна тлен
и сам е свърнал — на Гората в съкровищните самоти,
последна радост да изведа, последна скръб да приюти. . .

В декадентската поезия смъртта е постоянна тема, но в творчеството на Дебелянов тази тема идва не толкова от декадентски наеви, колкото от изживяното в една лична, горестна конфликтност със съвременността.

*

Да, личността на Дебелянов е твърде сложна и даже жизнената му биография само отчасти обяснява неговата драма. Той произлиза от търговско-занаятчийско копривщенско семейство. През времето преди Освобождението и непосредствено след Освобождението това семейство е познавало до голяма степен пълната чаша на изобилието. В спомените си

сестрата на Дебелянов — Мария Дебелянова-Григорова разказва за старата къща на рода, за милите традиции при посрещането на Коледа, за избилата навън духовна и физическа сила било на бащата, било на чичото — еснафин и харамия, когото са изпращали до дома кларинетисти и музиканти в часове на волна разпуснатост. Този живот на ласките, на домашния уют, на тишината, на гладко протичащото детство, незасягано от ставащото навън, свършва със смъртта на бащата и с бавното западане на рода и на стария чорбаджийски градец. Димчо сякаш понася в себе си нещо от трагичната съдба на своята първа родина Копривщица. След смъртта на бащата той е поет и издържан от най-големия си брат. Ученик е в Пловдив. Напуснал е заглъхващата, бореща се за живот Копривщица и носи спомена — както Блок за „парка на дедите“ — за отминалите радости, за хубавия двор с провиснали край портата белоцветни вишни. Още през юношеските дни в Пловдив се начева драмата му. Макар нелишен от подкрепа, той е изхвърлен извън коловоза, изгубил е един свят, изгубил е блянове и радости, романтично блажени, неусетно изживявани. И с право възкликва в по-късно написаното стихотворение Пловдив:

Как скръбни бяха моите детски дни. . .

Скръбни може би не толкова поради материални недоимъци, колкото поради пресечени мечти и околна отчужденост. Това пресичане на допира с привичната, с родната среда се засилва в София. Загубилият родината на уюта, отблъснатият навън от домашния свят младеж, докоснал се до приказните духовни светове на поезията, остава неочаквано като дърво без корен. Неговият свят е разломен на две: спомени за дома, голямата, съкровена та му обич към майката, която даже взема при себе си и миражите на изкуството, за което е спяло мнозинството наоколо. Прибавете към това и неосигуреността му в София — той студент от 1908 г., все търси спокойно чиновническо място, служи ту в метеорологичната станция, ту е временен коректор в разни вестници, ту е стенограф в Народното събрание и общината или докладчик във Върховната сметна палата. Вълните на живота го подхвърлят всред онази действителност, за която пише в „1910“. Буйната му натура, напомняща волните изблици на чичото, го е тласкала всред тази действителност към неочаквани нощни скандали, след които са идвали часовете „на разкаяние и срам“. Дебелянов, въодушевен от „великите“, както той се изразява, френски поети, искащ да бъде духовно верен на „чистата поезия“, е довчерашен син на патриархална провинциална среда. Той, гордият и вдъхновен служител на красотата, се е блъскал всред празноскитания „събутилници“ в нощни увеселения. Хубаво му е било с Николай Лилиев, с Димитър Подвързачов („бащата“), но не всякога е оставал верен на тази си среда. Носил е в себе си нещо свещено — молитвеното преклонение пред поезията и красотата, пред новото, модерното изкуство, а е тъгувал искрено по природата на Стара планина и Рила. Мисълта му е бродела из родната Копривщица, търсила е загубени детски радости и чисти сънища. И е изповядал болката и крушението на цяло поколение, дошло от провинцията в София, вдъхнало жадно въздуха на културата, излязло изведнъж от довчерашната първичност. Неговата литературна среда не е могла да го извади от равновесието, но му е помагала да търси нови творчески пътища. Литературната обстановка е била благоприятна, за да насочи погледа си този богат, класически завършен лирик главно към човешките си чувства и към противоречивата си душевност. Критическият реализъм е изживявал вече от началото на века борческия

си период. Някои от писателите, навлезли в литературата под неговото знаме, се раздвояват в творческите си търсения: П. К. Яворов, Антон Страшимиров. Бързата и шумна пропаганда на символизма си пробива път и внася нови идеи за художественост в литературата ни. В получаващото у нас списание „Весы“ Валери Брюсов пише: „Подобно на реалистите, ние признаваме за подлежащ на превъплъщаване в изкуството живота: — но докато те го търсят извън себе си, ние обръщаме поглед навътре. . . Да изразим своите преживявания, които са и единствена реалност, достъпна за нашето съзнание, ето какво е станало задача на художника“¹. Тия мисли се преповтарят у нас с твърдението, че символизмът е съвременен, модерен реализъм, насочен към непознатите страни на човешката душевност. И Дебелянов, овладян от художническа дързост да върви по нови, модерни пътища, превърна изкуството си в изповед предимно на своята жизнена драма, подчини го на своя трагичен роман: „и в мойта повест се повтори на някой Люне повестта“. Да си припомним, че този Нилс Люне е бил герой-образец на себеизживяване на не едно поколение. Не случайно и Стефан Цвайг пише за него, наричайки го Вертер на своето поколение. Безброй пъти — изтъква Цвайг в есето си за Иенс Петер Якобсен² — е била четена тази меланхолична биография, цели страници са били знаени наизуст. Тя е придружавала младите хора в училището и късно вечер в леглото. Оформили са по нея своите чувства, дала е тон за техните мечти. И Дебелянов се е сродявал с това, което е овладяло душите на хора от една по-напреднала и по-уседнала култура.

При тези си романтични настроения и изживявания Дебелянов не скъсва напълно с критическите традиции, създавайки своето бодящо хумористично творчество. Но той е и в сферата на сложни изживявания от конфликтите в живота му, от трудното му и несвободно духовно битие. Дирейки своя желан свят, своето царство на мечтите, води тъжното и неромантично всекидневие на „бохем“ и дребен софийски чиновник, лишен от възможността да задоволи пълно духовните си пориви. Стреми се към неща безсмъртни, неподражаемо прекрасни, а среща безчувствието на похабяващото човека еснафско битие.

И животът му в София минава неизбежно под трагичния знак на раздвояването. Тук се раждат новите му устреми, мечтите на твореца, жаждите на любящия. Тук той се възема на въздушни поетични кули, тук попада в бездните на отчаянието, вижда напразните усилия на мисълта си, разбира безплодието на чистите си възторзи. Тук се пробужда неговата незагълхваща ненавист към еснафския свят и конквистадорите на гешефта. В писмо до Николай Лилив отбелязва: „Подвиг е да бленуваш за едно служене на чистата поезия, минавайки през всички бедствия на живота, презрително усмихнат, когато пътищата на пазарската слава са толкова широки, възможностите за охолност — толкова големи, а думите на ония, които те ласкаят, без да са те чели — толкова нищожни“. Дебелянов, както повечето негови съвременници писатели, включително и символистите, е усещал егизма на властващите, хладната им безстрастност към изкуството. Не случайно е подхвърлил пред Людмил Стоянов, че София цялата е изградена от кражби.

В друго, вече любовно писмо, се оплаква: „Предизвикваш ме да ти кажа горчиви думи и после вместо на себе си, сърдиш се на мен! Ако ли

¹ В. Брюсов, *Свещенная жертва*, „Весы“, 1905 кн. 1, стр. 26—27.

² Stefan Zweig. *Europäisches Erbe*, Fischer Verlag, 1960, стр. 137.

ти си заблудена от хорски клюки, аз просто ръкопляскам на успеха на тия „хора“. Още, когато чаках писмо от тебе след заминаването ти, аз си мислех, че и най-големият глупец би познал, че в това замълчаване се крие просто едно пълно изоставане и за някаква любов и дума не може да става. Защото аз дълго време вече чаках оная любов, за която винаги съм мечтал: любов, която да сгрыва, да дава живот, да прави живота по-красив. Ти можеше и можеш да направиш това, но ти просто съзнателно се спираш, все съобразяваш, все сметки правиш. Да не би да стане много, като че до сега, освен петдесетина писма, често пъти писани само да се каже, че си писала ти не си ми дала друга по-голяма радост. Все тия сметки и съобразителност. . . “Неговото отчаяние е пределно голямо от духовното нищожество на обичаната жена, неразбрала го, заживяла със „сметки и съобразителност“. Излязъл от тихата, умираща бавно, шумна някога, еснафско търговска Копривщица, той е ненавиждал скверния еснафски свят. Тази ненавист зазвучава в творчеството му: и в сатиричните му тъжно-весели изповеди „Бохемски нощи“, „Дишам си“, и в лириката му, вече благородно извисена в царството на бляна и мечтата. От потика на тази ненавист към морала на традиционното и от декадентското влечение към свобода той става нощен бездомник, артист-бохема, живеещ със заеми или щедро раздаващ онова малко, което има. Въздухът на задимените локали го трови и му създава временното упоение на отчуждаване от всекидневието, на миражното потъване в царството на красотата и идеала. Той става „на нощта неверна верен син“. Воюва, воюва с „презрените нероди“ около него:

Скверника нищи мойто знаме,
враг — мойта девствена земя.

Жадува за грандиозната и освобождаваща битка, но го сподавя съзнанието за безпомощност и „безволие“. И простенва със своята сила на завързан Голиат:

Като воин в тъмница
да не можеш, пленен,
да развърнеш десница
в гняв безумно — свещен!

Да, стене най-задушевият ни лирик. Нерядко му се иска да избяга навъкъде, да напусне столичния град, да подиша свежестта на полето, а остава, неизбежно остава там, затворен в канцеларията, подчинен на непрекъсващата ѝ пошлост. В поезията му все повече се открояват диалогизирани контрасти: между ненаситни жажди по красота и разочарование, между радост и болка, между вяра и неверие. Някои от стихотворенията му са написани направо в диалогизирана форма — едни оптимистични, други изпълнени с безнадеждност, сякаш непреборими фатални стихии са заставали срещу него. Ето го в диалогизирана изповед силният и призоваващият:

Морна съм и слаба, скърби ме горят.
— Радостен и ясен вий се моят път.
Росните градини скреж и сняг покри. . .
— Аз ти обещавам пролетни зари!

Буйните потоци зимен студ скова.
— Аз ще ги разбудя с царствени слова.
Где глава на завет там ще подслоним?
— Горд и недостъпен храм ще изградим!

Чуй — над нас злокобно вихър пролетя.
— Страж над теб ще бъда денем и нощя.
Лъч един не трепва в нощний сив покров.
— Слънце ще запалим — нашата любов!

Но лъжете се, ако повярвате само на този ведър изблик на чувствата му в диалога. В друго изповедно, но също диалогизирано стихотворение, той е далече, твърде далече от триумфа на надеждата:

Пропасти вечни делат те от мене,
зная, че ти си безкрайно далеч,
но пак, като лъч с вековно затмение,
чакам да дойдеш. . . Ще дойдеш ли?
— Никога веч.

Рано пробуден, с тъги непросветни
впивам аз поглед във мрака далеч
и с клетва и жал, безутешно преплетени,
чакам да съмне. . . Ще съмне ли?
— Никога веч.

Мойте градини Неволята черна
с преспи засипа. Те дремят далеч,
а химни и смях в полунощ обезверена
чакам да трепнат. . . ще трепнат ли?
— Никога веч.

Може би диалогизираната форма да е дошла у него под влияние на френската поезия. Срещаме я у Верлен — да си припомним даже превода на Гео Милев „Сантиментален разговор“. Но у Дебелянов тази форма е и лично изповедна, оригинална, негова. Защото този поет символист, изразил своето отношение към съвременността и в най-условни символни творби, поетът с „нестройна“ душа, каквито са били повечето от декадентите, е от рядко надарените ни и самобитни лирици. Той е изнамирал формите в зависимост от движението на дълбоките си чувства. Той е притежавал много поетически достойнства — вгълбен и звучен стих, звучен освен с алитерации, асонанси и ритмично разнообразни стъпки както у Лилиев, още и с онова, което намира с поетична сила от дълбочините на душата му било като радост, било като болезнен човешки стон. И във формата на лириката му се оглеждат драмата му, пораженията му, чаканата, но недостигната победа. В тази форма е заложено преклонението му пред красотата, в нея е озвучена чистата му мечта, уви, така често разбивана на отломъци и обезсилвана от личната Дебелянова безпомощност.

Той би могъл да се нарече едновременно и поет на драматичната и дуалистична раздвоеност, и поет на тихото и безпомощно съзерцание. Или още — поет предимно на спомена. Радостите на детството, образът на майката, скръбната осанка на любимата — всичко това идва у него като жив образ предимно с вълната на спомена. В спомена са радостите и страданията му, споменът го пречиства, успокоява, създавайки му второто съзерцателно себеизживяване.

Докато Яворов диша и се бори в днешния си ден, докато Пенчо Славейков се носи върху крилата все на нещо очаквано, поглеждайки зад завесата на бляна, Дебелянов търси пристан, търси духовен приют в миналото, в духовното царство на своя чист вдъхновен спомен. Чрез него, чрез спомена поетът намира даже духовната си себепреценка. Там е сла-

достта на миналото и с нея тревогата на съвестта, болката по невзетото от живота и неизвършеното. Сякаш го измъчва понякога идеята за изначална греховност, за тъжно падение, в което са изгоряли сребърните криле на надеждата му. Съвестта му, остра и потайна, му поднася чрез спомена горчивото познание за неизпълнен личен и обществен дълг, за греховно „аз“ и иска изкупление. У Яворов тя е подбуждана повече от граждански патос, а у него е повече лична вина, индивидуална неудовлетвореност. Какъв е грехът на този човек, непокован в прекрасното, в извисеното си духовно битие? Какъв е неговият постоянен и тъжен „позорен спомен“? Защо живее така дълго с разкаяние и болка? Защо стига даже до трагичното си „себепрезрение“?

Аз пак съм сам и пак ридай
в сърце нестихналата жал
по радости невкусени,
по недостигнат роден край,
в калта захвърлен идеал
и блянове покрусени.
Подирил ясни висини,
в блата разтлени паднах аз
след горко поражение
и ето кретат слаби дни —
и с всеки техен лъх и час
звучи себепрезрение.

Да, защо? Дали съвестта му е напирала само защото бохемът се е застоявал пред чашата вино, увличал се е в кипящи спорове, буйствувал е, а след това, когато го е огрявало слънцето, е хвърлял поглед назад, върху извършеното и е съжелявал за него? Не! Неговата „греховност“ е по-дълбока. Мисълта за „черните итоги“, за „разкаяние и срам“ протича по нерва на по-сложни и по-значителни възбуди.

Поетът, измъчван от великата си мечта по красота, нова, непозната до него, по-прекрасна от минали легенди и известни домашни пориви, не е могъл да ѝ бъде последователен рицар. Не е могъл да се успокои в своето призрачно царство, да отплува в далечни страни и да заживее с мними победи, както други, откъснати от земния свят символисти. Той е твърде жизнен, усеща под себе си земята, той е във всекидневната битка с всекидневието и от нея именно се възвръща към себе си унижен, оскърбен и обезверен. И тогава именно — като утеха от мъката и разкаянието, са идвали спомените от детството, от родния дом, спасителни, освобождаващи от болката, пречистващи душата. Тогава са заструявали тихите и скръбни изповеди „Да се завърнеш в бащината къща“ и „Помниш ли, помниш ли тихия двор“. Това са едновременно и спомени и мечти. Копнежът по майчиното рамо е и възпомяване и желание за освобождаване от несносната действителност, от грубостта ѝ. Той е искал да запази своя първичен, своя духовно извисен свят. Но и самото му съзнание за виновност идва не само от скандалите с нощните събутилници, а и от нещо по-върховно, по-съкровено: „в калта захвърлен идеал“, „недостигнат роден край“, „блянове покрусени“. Тъкмо над тези разбити надежди ридае поетовата душа. Този човек с „неравен сократовски нос“, с „иронична усмивка на тънките устни“, с физика на балканджия и с нежна и копнееща по хубавото душа е трябвало да понася обиди — освен от другите и от себе си. Стихотворението, което цитирах, е онадсловил „Победен“. Това обстоятелство, че е победен, че не намира достатъчно нравствена сила, за да брани своята горда независимост предизвиква и трагичните колизии в неговата лирика. Срещу го

рестния сплин, срещу тъжната покруса се възправя неговото споменно царство, неговата кротка и сладостна мечта по миналото:

Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.
Кат бреме хвърлил черната умора,
що безутешни дни ти завещаха —
ти с плахи стъпки да събудиш в двора
пред гостенин очакван радост плаха. . .

Такова е неговото щастливо видение, видението на загубения в дреболиите на живота, на безпомощно пропадащия в светския пир на града, вече големият капиталистически град, на жадния за първичната си наивност. Той търси кротката и добра усмивка на майката, тишината на домашната стая, образът в ъгъла на старата икона, благославяща сякаш един свят на тишина и покой. Той стене, както Блок е простенал носталгично във „Возмездие“:

Здесь кудри внука золотые
ласкало солнце, здесь
он был заботой женщин нежной
от знания жизни огражден. . .

Уви, няма изход от реалността, няма изход от сляпото, жестокото, необяснимото, запленило неговия живот. Споменът за него е само вълнуващ мираж, тъжна *fata morgana*:

О, скрити вопли на печален странник,
напрасно спомнил майка и родина!

Споменът у Дебелянов се асоциира освен с патриархалността на провинцията, още и с образа на столичния град. И тук негов предшественик е Димитър Бояджиев, макар и твърде различен от него. Бояджиев усети пръв заплахата на града. Той писа в „Марсилия“:

Безрадостно залутан, слисан в уличния шум,
в загадки скръбни потопен, безсилен и отчаян
на тоя страшен град — на всичките пороци друм —
гърмежат и миязмите аз наблюдавах смаян.
Сред тая върволица не разбирах аз що дири!
Като вълна нахлуваше в моята душа
огромна скръб — и мислех — звяр да ме сподира
на всяка стъпка, без да знам с какво да се теша.

Бояджиев вижда като фон на своята трагичност, на своя „вечерен трепет“ от страшното и неизвестното пак града:

Вечерта линее
бавно над стрехите,
бледна и прозрачна.
страшна мисъл зрее
нейде в дълбините
на душата мрачна.

Дебелянов, макар и без трагично предчувствие за самоубийство, страда от жестокото и необяснимото, защото също е станал дете на града, сиротно и изоставено. Измъчват го деня, отровата на дневните грижи, измъчва го и бездушието на градската нощ, наречена от него „невярна“. Няма в нея успокояваща тишина, няма величествено възлизане на луната и „сонм ангели с бели амфори“, които „разръсват“ роса, както във виденията му за спокойния свят на природата. Нощта на града носи погинали възторзи, в нея, под тъжния ромон на дъжда, душата боледува от спомена си за за-

губена любов. Тихият нощен дъжд става неизбежно образ на тъгата и самотността. Той подсказва психологически поетовата умора, болките по отминали радости, по несподелени чувства.

„Спи градът“ и досега е най-хубавото българско стихотворение за градска бездомност, за отчужденост от столицата и за протест срещу нея от нейната заплелена рожба — неволният нощен скитник. Изживяното от Дебелянов, трайно зафиксирано чрез творбата, е понесено в сърцето ни от ранни години, от времето на младежките ни, тъжно романтични настроения. Чарът на тия настроения не погасва даже със смяната на възрастта. „Спи градът“ и в друг сезон, сезонът на човешката есен, събужда чувствата на сладко-мъчителна безотрадност пред силуета на нощния град, при тъжния дъждовен ромон, при образа-спомен за една обич, ненадмогната и недоизживяна. Трагичното настроение на поета, заключено в началните стихове и преминало през възходящите и низходящите гами на творбата е подчертано отново в поантата накрая:

Спи градът в безшумните тъми
на нощта неверна верен син,
бродя аз бездомен и самин —
а дъждът ръми, ръми, ръми. . .

Дебелянов е въвел в стиховете глаголни форми от сегашно време, като че действието става отново и отново, стъпките кънтят и кънтят, а в душата се носят несекващи жалби и тя ридае под ромона на дъжда и приласкавана, и измъчвана от своя тъжен спомен. Повторимостта на действието усилва болката и скръбта. В това „романтично“ стихотворение изпъква вече предметност, която ще срещнем по-късно в творбите му, писани на фронта. Дебелянов тук е романтик, ала без да си служи с условни образи от природата, рисувайки правдиво точно образа на унилата нощ на града, възсъздавайки обстановката така непосредно, както я вижда. Но романтичното чувство е направило творбата привлекателна, освен за възрастта на тъжните ни байронически настроения, и за по-късното ни време, когато чрез спомена се възвръщаме към тях.

Образът на града Дебелянов е дал и другаде — и в трагично-хумористичното стихотворение „Дишам си“, и в една творба, в която въображението е вече понесено от мисловно-философска халюцинация — става дума за стихотворението „Миг“. В него също е заключена драмата му — отчуждението от бездушното на града, рязкото отдръпване от духовната безпомощност на тъпата. В тая творба пак витаят стремежите към хубавото и доброто, пак просветва надеждата за човечност. И заедно с тях — разочарованието от донкиховския характер на такива помисли и надежди.

Стихотворението е започнато в разказвателен тон. (Докато в „Станси“, „Под сурдинка“ и други творби поетът съзерцава предимно чистото си емоционално състояние, то в „Спи градът“, в „Миг“ има освен предметност на образите и малка „фабулност“). Началото зазвучава в стъпката на тържествена дикция, внушаваща представата за непознатия и мрачен град:

Дали се е случила нявга — не помня,
не знам — ще се случи ли. . . Тъжен и морен,
аз плувах самин из тъпата огромна
на някакъв град огрешен и позорен.

В този „огрешен град“ небето е замръзнало с маската на безумна мисъл. Из него се носят вълните на шумна музика, звучат стъпки, застигат се смях и преплетени речи на огрешени хора, които не са избраници за големи дела, за дълбоки прозрения:

Мъжете там хилави воини бяха
жените — отвъргнати, неми сирени. . .

И ето, настъпва мигът на чудото, мигът на очакването, когато на героя на стихотворението се струва, че ще бъдат открити големи тайни, че ще бъдат казани неказани слова, че идва час на велико откровение, когато някой ще поведе хората извън тази опозорена реалност:

И с поглед стъмен от предсмъртна замая
аз плахо превих колене премаяли,
помислих, че някакъв глас ще вещае
незнаен завет из незнания скрижали,
че някакъв бог умилен ще разкрие,
сред толкова дни на безумства метежни:
защо е тъй горд и надвластен, а ние —
тъй слаби, тъй горестни, тъй безнадеждни!
Напразно, уви! — Невъзпламнал угасна
великият миг на великото чудо
нов суетен стрем из тълпата ме тласна,
мечтата смени безпощадна пробуда —
и ропот, и смях в тишината нахлуха. . .
„Пиян е, безумен е!“ — някой прошушна. . .
Аз станах — небето бе празно и глухо. . .
Аз плачех. — Тълпата бе ледно бездушна.

Между „Спи градът“ и „Миг“ има обща нишка, която ги свързва — това е все „откриването“ образа на града. Но той е виден различно и двете стихотворения се отделят едно от друго по идеен и психологически строй. В „Спи градът“ възкръсва тъмната полунощ на спомените, в него е интимността на тихата човешка болка. В „Миг“ говори просветлението вече на една философска мисъл, издига глас една тревожна от съмнения гражданска съвест. Поетът сякаш предусеща онова проклятие, което тежи над човека от капиталистическия град, вижда сякаш онази мрежа от лъжи, която го обгражда и чувствава сякаш безпомощността на пророческите си подбуди всред един дребнав и нищожен свят. Той очаква часа на чудото, вижда го в халюцинациите си, бяга извън сивата делничност, но, уви, земната гравитация е твърде силна, илюзиите се разпръсват. Дон Кихот осъзнава трагичната си грешка. Подвигът в този град, бих казал, в този свят, който поетът осъзнава, се е оказал невъзможен. И идва мрачното, жестокото духовно поражение. Героят плаче, той ни напомня онзи палячо, възпяван неведнъж заедно с Пиеро и Колумбина от символистичната поезия, който, разсмивал и утешавал другите, остава неразбран от околната бездушна тълпа.

В „Миг“ Дебелянов е в своята драма, тя се е разиграла пак на фона на града — негово проклятие и негова съдба. Малко са такива оригинални творби в нашата поезия, освен с неповторимостта на съдържанието още и с кристалната чистота и яснота на формата. С „Миг“ би могло да се сравни негли само стихотворението на Яворов „В часа на синята мъгла“, с тази разлика, че Яворов оживява една вътрешна действителност, съзерцавана във вечерния час, докато Дебелянов направо създава образ-символ.

*

Тук неизбежно изпъква въпросът за символизма и за символиката в Дебеляновата лирика. И преди да приключим с носталгията на поета по царството на спомена нека се спрем накратко на този въпрос. Поетът, преминал през опита на една школа, която от Бодлер и Верлен във Франция до Брюсов и Блок в Русия е търсила ново естетизиране на чувства и пре-

живявания, е твърде земен и жизнен в настроенията си. Той е изповеден лирик, който пише стихотворенията си като роман на своя живот, както казва Блок за своята поетична биография. И символиката му се чужди от преднамереността, чужди се от замъгленото иносказание и от абстрактната неяснота. Споменах вече, че у Дебелянов няма никакви мистични настроения, както у Теодор Траянов. В неговата лирика, въпреки сложността на духовните изживявания, не е унищожена непосредната, земната сила на чувството и на словото. Символиката хвърля само неплътната си, често пъти тънка мрежеста сянка върху неговия пъстър реален свят. Зад символите отекват радост и скръб, зад тях стоят животът и страданието в тяхната пълнота.

Би трябвало да се отбележи още тук, че символиката на Дебелянов първоначално е повече в метафората, в сравнението, а не в цялостната образност на стихотворението. Тя има често пъти повече езиков характер и отдалече само напомня абстрактните символни форми на изискания и последователен символизъм. Постепенно поетът преминава към по-широка символност, в която образът става цялостно символ на неговата озарена от страдание съдба.

Поетът еволюира, така да се рече, от словесна символика към по-цялостна символна образност, към олицетворяване на всекидневнието му („Грижа“), към персонализиране на страха му от сложното му драматично раздвоение („Легенда за разблудната царкиня“). Но и с тия промени на формата запазва жизнеността на настроението, дълбоката реалистичност на действителни, негови човешки изживявания. Ето как използва предимно метафората-символ или езиковата символност като образ на несретнишката си съдба:

Отдавна е слънцето чуждо за мене,
аз тлея на мъките в тъмен вертеп. —
Живот — красота, о, живот наслаждение,
докрай ли ще бъда разлъчен от теб!

В „Гора“, „Грижа“, „Легенда за разблудната царкиня“ философските обобщения се разгръщат в цялостната символност на стихотворението. Но когато прибегва към едната или другата образност той е все в своя реален свят. Той не може да заглуши човечните си чувства и да се подчини изцяло на образните принципи на школата. Символиката му взема началния си гласък от живота, а не от онази „таинствена възбуда“, предизвикана от „ирационалното“, която намира у „истинските символисти“. Тук е отликата му от Траянов, у когото преобладават абстрактността и отвличената шахматна сложност на чувствата. Тук е отликата му и от Лилиев, който изрича вдъхновени, изящни слова, но не притежава онази сърдечност, която има у Дебелянов. Неговият глас е най-земен и най-емоционален в сравнение с гласа на събратята му от доста разбърканата фаланга на символистите. Колкото и да усещаме отвличеността на метафорите:

„Залутан стон за милост моли“
„Над мощта и гордостта ми
измамна слава се надсмя“

не може да не доловим в тях пряко загатнати дълбоки душевни състояния. Сякаш зад символистичната драпировка се е прикривал точен и сигурен реалист.

Дебелянов не обича да затымнява изрази си, да създава суха алегоричност, студени орнаментни постройки. Той е всякога в сферата на силните си и реални изживявания. Като символен образ звучат у него съвсем конкретни слова: „свод“, „слънце“, „ден“, „нощ“, „зрак“, „лъч“, „Ето стиховете, от които ги извличаме:

На робска нощ под свода черен,
за участ царствена роден,
кат слънце тръгна ти — уверен,
към подвига на своя ден.

И хвърли зрак в предел безплоден,
де гаснат болно лъч по лъч,
де всеки трепет благороден
замира в кипналата злъч.

В тези символни метафори звучат чистите му мечти, усеща се нетленното дишане на поетичната му мисъл. Долавяте как геният на поета е в съюз с човека и изповядва сърдечните му истини.

Дебелянов превъзмогва школата си като Блок. Когато говори за „тих пристан“, за „предел безплоден“, за живот „тъмница“ той изказва болките и тревогите на душата си, разбита и победена от експанзията на един действителен свят. Когато в дуалистичната си образност противопоставя деня на нощта, слънцето на мрака, радостта на скръбта, бурята на тишината, зноя на студа, изповядва своята драма, добре разбрана от нас. Наистина, бихме казали, все е било всичко за него, напразно е търсил блаженото си изчезване в радостта, напразно е искал даровете на живота. Напразно! Всяко любовно увлечение е свършвало за него трагично. (Елена Петрунова, дъщеря на запасен офицер, в чиито дом живял Дебелянов, се самоубива, Мария Василева — Звънчето, на която е посветена елегията „Аз искам да те помня все така“, учителка в Козлудуй, умира от туберкулоза. А последната жена, която е обичал, е заслужила упрека му в цитираното вече писмо за еснафски сметки и съображения). Всяка негова топла мечта е погасвала в обичайната неприветност на суровата, на „трезвата“ действителност. Всяко чудесно мргновение се е стопявало в разочарование. В живота е намирал предимно онова, което не го приласкава. Светът около него е оглушал за възвишено слово и поетът, в драматичен замах към свобода, е усещал безсилието си.

Раздвоението му е прозвучало в дуализма на поетичния му стил. Изпсвадал е най-пълно двустранността на човешкото си битие в „Черна песен“:

Аз умирам и светло се раждам —
разнолика, нестройна душа,
през деня неуморно изграждам
през нощта без пощада руша.

Призова ли дни светло смиренни,
гръмват бури над тъмно море,
а подиря ли буря — край мене
всеки ропот и вопъл замре.

У него има непобедим стремеж към желаното, но няма я победата. Ако в „Черна песен“ доминира отрицанието на нощта, която разрушава създаденото през деня, то в „Грижа“ е обратното — денят е отхвърлил временния покой, предложен на поета от нощта. Денят, огрял в прозореца, прогонва тихата и сладостна нощ, откъснала духа от всекидневната грижа:

Пробуждам се — денят в прозореца ми гледа,
на сладосънна нощ прогонил сетний знак.

Днес що ме чака във — разгром или победа? —
незнам, но ти, нали, но ти ме чакаш пак.

Няма изход от тоя затворен кръг. Къде да дири успокоение? В сенките на нощта или в грижовната суета на деня? Дебелянов се измъчва от своята непоследователност, от своята „нестройност“, от дуализма на земния си жребий.

Голямата си драма поетът е изповядал чрез символи в оригиналната си творба „Легенда за разблудната царкиня“. Приливи и отливи на ведро чувство и отчаяние — ето основата за „фабулността“ на поемата. Бедната царкиня, измъчвана от своя копнеж, е чудно красив, безсмъртен символ на нестройната поетова душа. Тя, царкинята, простира молещи ръце към морето, тя е преситена от очакване, тя стене в самотата си като поетовата огорчена душа. Уви, напразно: дългото бдение нищо не ѝ е поднесло. Вярата ѝ е похитена от съмнения, настъпва часът на падението, когато от призвездната висота на мечтата си тя пада в прегръдките на порока, на демонската сласт.

В „Легенда за разблудната царкиня“ е олицетворено Дебеляновото раздвоение между блян и действителност. В болките, в молитвите и копнежите на „разблудната“ са неизповедимите му страдания: надеждите му за изход, жаждата му по непостижимото, отвращението му от подземните притони на един бохемско-нестроен живот и... влечението му неизбежно към тях.

Образите в поемата са изваяни с пластична вещина, видени са неповторимо от оригинално въображение. Авторът е взел своя поетичен реквизит от Средновековието, немалко експлоатирано от символизма и романтизма, но той е отминал мистиката на романтиците, открил е своето в образа — образа на старинен средновековен замък и копнееща царкиня, изнемогваща зад студените стени. Ето го началото на легендата, ритмично отмерено с повторенията:

И там, на тоя бряг, на тоя бряг пустинен,
от вечните води и милван, и терзан,
на вярна стража спрян един чертог старинен
един чертог зловещ виши безгласний стан.
В градините, мечта несмела за мечтани,
трепти на страж и скръб отровната роса
и в мъртвите води на мъртвите фонтани
оглеждат своя сън безсънни дървеса.

Всеки сетивен елемент в образа е намек за конкретна психологическа атмосфера. Вслушайте се в ритъма, освободете въображението си за парадоксите („сън на безсънни дървеса“), за играта на метафорите и ще усетите и живото и мъртвото в тази романтично „старинна“ атмосфера. Психологическите изживявания се издигат и спадат като вълни: първо надежда и смирение, после бунт, първо равнодушие към съвестта, после жестоко самобичуване. Сякаш пред нас, в условен свят, всред легендарност, под царствени кули и в мъртъв парк се разиграва като модерна мистерия действителната „позорна“ драма на поетовата душа.

„Легенда за разблудната царкиня“ Дебелянов печата през 1914 г. Той вече е преминал неведнъж границите на символизма със своята реалистична и романтична образност в „Спи градът“, „Да се завърнеш“ и т. н. Но нему сякаш е било необходимо овладяването на символната образност, на музикалността на формата, за да възсъздаде с нетленна красота драматизма на житейското си битие. И наистина стига — чрез символиката — до голямото поетично обобщение. Както и да съдим школата, от която

излиза, както и да преценяваме уравновесяването на нейната образност със земни чувства и жизнени състояния не може да отречем тъкмо красотата на постигнатото в „Легенда за разблудната царкиня“. Тя напомня и поезията на Оскар Уайлд и кървавите драми на Шекспир, и измамните видения и парадоксите на модерниста, и здравото усещане на човешкото от голям класически реалист. В обобщенията на Дебелянов няма изкуствено търсена средновековна екзотика. Поетът с поетична мощ е възсъздал драматичното си самобичуване, намерил е образа-двойник на своята съвест. Въображението му е вдъхнало живот и на мъртвата водна пустиня, и на таинствения замах, и на страдащото женско сърце. „Легенда за разблудната царкиня“ изплува в нашата поезия през второто десетилетие на века като неочаквано, бляскащо в рубинена светлина бижу. И сега, когато я зачитаме, забравяме за школата, дала тласък на въображението на поета за написването ѝ. Покоряват ни красотата, поезията, образите, оригиналната постройка.

Първото стихотворение ни въвежда в свят на мъртвило, в замък, засънувал безсънието си, прояден от тлен, която гнети даже каменните колони. Второто допълва психологически образа с намеците за ридания, за незадоволен копнеж:

Кой изхлипа в пустошта
на замъкналите зали?
Тишината ли пожали
своята пръвна яснота?

Кой на кулата възлезна
и с копнеж ръце простре
към притихналата бездна
на неверното море?

Третото е изповеден монолог на царкинята, то говори за подсказаното само в началото. Следва пак монологът-молба на пажа царкинята да забрави своята болка, да се откъсне от страданието си, да намери покой. Авторът поетично разказва, „повестува“ за фазите на душевните промени, за чистите пориви на прострените над морето ръце и за порочните нощи, за пировете, подклаждани от жажда за мъст. Природата и реалната обстановка са станали като втори психологически образ в драмата — когато стене царкинята в притоните на греха зазвучава гласът на бурята, изхвъркнала от подводните си гнезда. Даже във високото небе отеква безутешната драма:

Ето: Морето мълчи.

Мълчи, а светли бряг застила черна тиня.
Назрели за греха, къртят греховни бездни
витае трета нощ над водната пустиня
и блудна мрачина гаси венците звездни.

„Легенда за разблудната царкиня“, така често отричана заради „символизма“ в нея, е оригинална изповед тъкмо на онова поколение, с което идва в живота и в литературата Дебелянов. То е плувало като Колумб към нови светове и е събирало на брега на действителността останките от разбитите си кораби.

Символизмът е дал своето на Дебелянов, за да създаде легендата за „разблудната царкиня“. Но лириката му не само познава символната образност, а се и чужди от нея. Тя е силна и жизнена в реалистичните си превъплъщения, в задушевните романтични изповеди. Всеки поет е искрен, ала искреността на Дебелянов е особено сърдечна. Тя именно ни покорява

с образа на близкото и вълнуващото: родния дом, провисналите над портата вишни, града и нощните улици; спомена за любимата. В едно писмо до Николай Лилиев още през 1909 г. Дебелянов пише: „Снощи у х. Калчо грамофонът свири онова парче от някаква си опера „Хугеноти“, което ти лани обичаше да слушаш. Макар че то бе изсвирено по грамофонски, и бе последвано от някакво разтегнато турско маане, се пак бе доста силно, за да извика у мене хубави спомени за хубавото ланско време. Аз, както виждаш често си спомням да това време. Наистина ли заслужава то да се спомня често за него не зная, но в сравнение със сегашното, то беше много хубаво“. Изсвиреното, макар по „грамофонски“, е отключило извора на реални тъжни преживявания. Кратко подхвърлената фраза „в сравнение със сегашното“ миналото „беше много по-хубаво“ би могло да бъде мотото към целия живот на Дебелянов. Макар че търси пристанище в царството на бляна, той цени връзките си с живота и няма вкус към отвлечени настрояния, към херметизирана емоционалност. Обяснима е болезнеността на лириката му, бликнала от човешките му поражения, намерила искрената форма на един изповеден жанр — елегията: „Да се завърнеш“, „Помниш ли, помниш ли“, „Аз искам да те помня все така“. И т. н.

*

Неговата елегия има два компонента: от една страна, разочарованието, силно хиперболизирано, от друга, човечната сърдечност на поета, който ни поднася своята трагична изповед. Елегията на неговите съвременници е твърде бледа не защото у тях липсва разрыв между мечта и действителност, а защото не притежават тъкмо сърдечното светоизживяване на Дебелянов. Той започва почти всяка от елeгиите си веднага с интимността на обръщението, което е развълнувано и тревожно нетърпеливо: „Да се завърнеш в бащината къща“, „Аз искам да те помня“, „Ти смътно се мяркаш из морната памет“. Обръщението носи силата на чувството му. То му е позволило леко да премине от второ в първо лице. Ето:

Помниш ли, помниш ли, тихия двор,
тихия дом с белоцветните вишни? —
Ах, не проблесвайте в моя затвор,
жалби далечни и спомени лишни —
Аз съм заключеник в мрачен затвор,
жалби далечни и спомени лишни,
моята стража е моят позор,
моята казан са дните предишни!

Сестрата на Дебелянов [Мария Григорова-Дебелянова разказва за тези белоцветни вишни, дали образа на тъмната мечта по дома. Под тях момчето е играло, без да мисли за бъдеще, за поругани идеали, за надвластието на едно позорно време. Намерил конкретния си образ и сърдечната нишка на тона, Дебелянов естествено стига до забележителна художествена простота.

В елегията „Помниш ли“ звучи вълнуващо познатото ни поетово изживяване: — героят е заключеник „в мрачен затвор“, неговата стража е неговият „позор“, неговото наказание са предишните му дни. По емоционално съдържание елегията е синхронизирана сякаш с тъжните изповеди в писмата му: „Тъмно, Николай, тъмно! А пък светлата жажда става все по-силна“. Самата образност в нея не напомня „красивостта“ на символистите Брюсов и Балмонт, а простите декори на реалиста-романтик

Блок, магическите възшебства на неговата ясна и съдържана поезия. Дебелянов също пише просто за „тих двор“, за „белоцветни вишни“. Финалът на стихотворението, прозвучал в тона на Блоквата носталгия по невъзвратимото, е съвсем лишен от символистични намеци:

Сън е бил, сън е бил тихия двор,
сън са били белоцветните вишни.

Така прост и човечно възнуващ е с болката си и в другата си елегия „Да се завърнеш“:

Аз дойдох да дочакам мирец зазник,
че мойто слънце своя път измина. . .
О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!

Дебелянов никога не позира, и когато възпява лъчезарното лице на природата, и когато изповядва тайната мрачност на трагедията си. Неговата поетическа „поза“ е всякога искрена. С цялата си душа е търсил идеала и не го е намерил. И в подтекста на неговите носталгични елегии кръжи мъката му, причинена от един несретен живот, жаждата му да се откъсне от водовъртежа на хилядния град и да намери тихото и безметежно пристанище на детството, в което няма измами. В София всякога силно го е съблазнявало желанието да избяга от града, да потъне в лоното на природата: „Изглежда, че лятото ще се прекара тук в София, в работа и безпаричие. Отишел бих с най-голямо удоволствие в Долна баня поне за 5-6 дена, но нямам възможност. Ще останат значи напусто мечтани мечтите за едно поне преспиване в планината, дето спомнящия за детството дъх на горите ще ме накара в много неща да повярвам, разведрен и пречистен“ (писмо до Лилиев). В града той е като лист, подмятан от вятъра в есенна буря, като отшелник в чужд свят, откъснат от родното, скъпото и свящото, което е обичал.

В любовната си елегия Дебелянов е все същия дълбок и възнуващ лирик, чиято изповед е възнуващо сърдечна. В любовните му копнежи няма еротично-егоистичните пориви на Кирил Христов, силните, мъжествени, задъханите интонации на Яворов. Той е все тих и замечтан, пред духовния му поглед се носи все образът на отминало го щастие. Обичаната от него жена е извисена, тя живее само в бъдещето — мечтата или само в миналото — спомена:

И в тая нощ на тебе посветена,
под ромона приспивен на дъжда,
заспива печалта ми, озарена
от спомена за твоейто първо Да.

Този тъжен спомен осеня душата и с радост, и със скръб. Невъзвратимо е онова, което е отминало поетовия дом и жални вопли звучат по него. Утеха за поета е мечтата, само мечтата, властваща над съзнанието му, откъсваща го от всекидневни болки и разочарования, обогатила чувствата с обич и духовна привързаност. Дебелянов все очаква онай голяма любов, която ще го изведе към щастieto, ще възлезе в неговия стъмен живот с царствена стъпка и ще го повика за чисти радости и щастие. Тази непреходна любов, оживяла в мечтите му или останала в спомена, не прекрачва границите на сегашния му ден. А тя е желана в жестокия маскарад на тъжното му битие като пристан и отмора. За нея пази най-чистото и най-хубавото у себе си.

Дебелянов извисява романтично образа на жената и е чужд на любовни пориви със съмнително свойство: забавна еротика, щеславие или плътска алчност. Даже в стихотворението „Лъст“, в което осъжда порочното у жената, той не изрича яростно хулните си думи, предусещайки нейната скръб пред „великото познаване“, нейната болка пред опустошения ѝ живот. Жената, по която Дебелянов копнее, няма външната грация и веселост на Кирил Христовата Жанета, тя е винаги одухотворена, винаги живее в царството на мечтата, винаги носи тръпките на радостта и на страданието, непорочна, сърдечна, чиста като детето. Ето неговото вдъхновено видение:

Образът на милото дете,
нявга озарило моя праг,
в спомени възкръсва — чист и драг —
и скръбта расте, расте, расте. . .

Този детски чист, светъл и безгрешен образ витае в любовната му лирика. В стремежа си към одухотворена и сърдечна връзка Дебелянов стига даже до негласно отричане на онова, което е тленно и в което са земните повици на живота. При толкова жадни копнежи за сърдечна и одухотворена обич той само в едно стихотворение е възпял властната, по декадентски почувствувана еротична сила на любовта („Жертвоприношение“). И пак е изпял един химн на пробуждането на плътта, а не на трайни и привични еротични наслади. Сякаш неговият благороден дух е неспособен на онова плътско „всеядие“ в любовта, което се среща у други.

В регистъра на любовните му изживявания най-дълбоко чувство е чувството, предизвикано от раздялата. За нея, за раздялата е написал и най-хубавата си елегия „Аз искам да те помня все така“. В нея вече сега ставащото се проецира като минало, сегашното зазвучава като възпоминание за обичаната, обречената на смърт от тъжен и неизбежен жребий:

Аз искам да те помня все така;
бездомна, безнадеждна и унила,
в ръка ми впледа пламнала ръка
и до сърце ми скръбен лик склонила.

Градът далече тръпне в мътен дим,
край нас, на хълма, тръпнат дървесата.
И любовта ни сякаш по е свята,
защото трябва да се разделим.

Представяме си горещината на тази „пламнала ръка“ на болната, представяме си това свято лице, склонено на гърдите на поета и долу този град на гешефтарите, на насладите и измамните миражи, който тръпне под планината в мътен дим. Силата на стихотворението е пак в конкретността на образите и в това страшно чувство на обреченост, разкъсващо като взрив сърцето. Бихме казали: то е често срещано, привично декадентско чувство. Но, не! Тук то е жизнено, запалено от една реална, даже страшно реална действителност. В елегията си „Аз искам да те помня“ Дебелянов не е вече всред „вечното“ си царство на любовта, не е всред „абсолютните“ си и „идеални“, миражни духовни светове на мечтата. Той изповядва едно земно състояние, една човешка трагедия с пределна конкретност на образите. Жадуващите спасение и победа са надали вик в стихотворението. И все пак неизбежно са се примирили с тъжната си драма, подсилена от бездушието и отдалечеността на околния свят.

Силата на образите идва от реалния повод за написване на стихотворението: раздялата на Дебелянов с обичаната от него Мария Василева —

Звънчето. В първата редакция то е посветено „На Зв.“. Обречена и наказана е тя, но болката и мъката са негови:

И все по-страшно пада нощ над нас,
чертаят мрежи прилепите в мрака,
утеха сетна твоята немощ чака,
а в своята вяра сам не вярвам аз.

И зазвучава страшният финал, който прави невъзможно всяко напомняне за подобен образец в българската лирика:

И ти отпущаш пламнала ръка
и тръгваш, поглед в тъмнината впила,
изгубила дори за сълзи сила. —
Аз искам да те помня все така. . .

В поетовото въображение са се носили и други образи, включително мечтания образ на непостигната „дама на сърцето“, видена в действителността и пренесена оттам в сферата на бляна:

Ти смътно се мяркаш
из морната памет
кат бродница сънна
в бездънна гора —
аз тръпна след тебе
и тръпно ме мамят
в мъглите вечерни
две черни пера.

Дебелянов е обичал да декламира „Незнакомка“ от Блок. Увеличало го е бленуването по любовта, мамела го е тъгата по непознатата, минала покрай него като мъчително и очарователно видение. Той, като Блок, е направил поезия от хубостта на този кратък миг. Направил е поезия от „мимолетното“ изживяване, макар че в „Ти смътно се мяркаш“ импулсите са подалечни, свързани със спомена и миналото. И неговото любовно влечение е също романтично като у автора на „Незнакомка“.

*

В началото на 1916 г. Димчо Дебелянов си подава оставката като чиновник във Върховната сметна палата и отива на фронта. Можал да бъде освободен от военна служба, той предпочита изпълнението на дълга пред сивото всекидневие на тиловака. На пръв поглед би било трудно да се обясни това решение — той не е патриотар и войнолюбец. Преди това е написал само едно „военно“ стихотворение „Сънят на героя“. То му е било поискано от женското дружество „Напредък“ през 1913 г. и поетът го е написал като възхвала на героя, отстоявал правдата на родния край „пет века ръсен с невинна кръв“. Очевидно у Дебелянов, за да отиде на фронта, е заговорил гласът на народния интелегент, на предания, въпреки всичко, на родината син. Една психологическа потребност да бъде полезен го е тласнала към рисковете на военната служба.

В по-голяма част от лириката си преди отиването на фронта Дебелянов е направил себе си фокус на съзерцание. Обърнат е все към себе си. Вече във военните му стихотворения, наред с личността му, изпъква и друг герой — народът, масата, безименният колектив. Той пише на фронта при непривични за него условия — в сред неспокойното войнишко море, в непрекъснато движение, от село на село и от лагер на лагер. Праща на отворена картичка на Лилиев „Прииждат, връщат се“, на сп. „Отечество“

„Нощ към Солун“, „Старият бивак“, „Тиха победа“. У него, вече убитият югоизточно от Демир-Хисар, са намерили „Един убит“, „Сиротна песен“.

Войната и военната обстановка внасят своя особен коректив в Дебеляновото светосъзерцание. Той вижда отблизо непознат за него колектив, който повелително го влече към своите съдбини. Войната го изважда от привичния и бавно отравящ го свят на канцелариите и софийските локали, за да го изправи пред заплахата — и лично негова, и заплахата за народа му.

Войната го подчинява на автоматичната си сила, той става частица от този людски колектив, люшкан насам-натам, обречен на играта на случайността, движен сякаш от спяща сила:

Приждат, връщат се, шумят като разлените вълни
на възбунено море, пияно от несдържната си мощ,
под тежките им стъпки сякаш морната земя звъни,
тук всеки ден е ден без отдиш, безсънна — всяка нощ.

Как е тъжно всред тоя грохот, всред кънтежа на боевете да се върне към себе си, към онова, което е бил и да си припомни някой лиричен акорд:

И как е странно в грохота на тоя вихър лих,
където всички са един и всеки все пак — сам,
да си припомниш, да прищъпнеш някой плачеш стих
от тъжните елегии на Francis Jammes.

Димчо Дебелянов, нашият тъжен Димчо с хуманното си възпитание на народен интелегент, съчувствувал на социализма, ненавиждал парадната знатност на София, не приема войната като „духовно кръщение“ с огън и меч. Тя го смуги. Тя извика неговата вътрешна съпротива. Срещата с първичната ѝ жестокост, с аморалността ѝ, с фаталната ѝ сила преобразява у него войника в човек.

Стихотворението „Приждат, връщат се“ е придружено с изразително мото от Франсис Жам:

Dis moi, dis moi guerrirai — je
De ce qui est dans mon coeur. . .

Кажи ми, кажи ми ще воювам ли
с онова, което е в моето сърце.

Пред поета е стоял тъкмо мъчителният въпрос ще може ли да воюва срещу онова, което е. И тази своя тревога, тази боязън и от войната, и от себе си е изповядал и чрез мотото, и чрез стихотворението. Тя изпква, въпреки онзи всепримиряващ акорд, който звучи в творчеството му.

Кои са те? — безименни — и ти безимен между тях
потъваш в жалбите им глъхнали и в гнусните им веселби
и чакаш примирено празника на кървавия смях,
когато и над твоя свят съдбата мрак ще протръбви.

Не е могъл нежният поет да намери общ език с онова войнолюбиво ликуване, което иде от шабовеите на безпаметните тилови вдъхновители на войната. Мъчителните въпроси се пренасят и в другите му творби, писани на фронта. В „Нощ към Солун“, с образа на войнишките маси, възкръсват болката и отчуждението от войната. Нощта с майчин шепот приспива огромния колектив и тъжните му жалби. Под нейното крило бликват чувства, сдържани от дневни записи:

И в схлупената обгорена хижа —
чер знак на лихата стихия брънна —
ний двама с него пак укриме своята
умора, в служба на дълга набрана.

Но край огнището у нас отново
припламна жаждата неутолима —
да си възвърнем с виното и мрака
това що властно ни денят отнима.

В стихотворението напират тревогата, мъката от неизвестното, болката по свят, останал някъде далече. В него, заедно с хуманните чувства, се вмъкват образи от една съвсем земна сетивност. Поетът се вглежда в реалните очертания на пейзажа и го рисува почти графично:

Загълхна Удово, където много
стоманни сили през деня кълтеха,
снегът на север почерня безмълвно
и сънищата звездни път поеха.

Той се вслушва и в предчувствията си, и в реалния, земния шепот на нощта:

Когато той задрема аз възлязох
на хълма над стаените земянки
и дълго слушах Вардар да нашепва
на милосърдните среднощни сянки
за тъмнините на нощта вековна
на бликналия ден в тоз край неволен
и за настръхналата бъдна среща
на двата вражи вихъра пред Солун. . .

Природата се вмесва в живота на личността. Поетът се опива от нови вживявания и нови настроения и това променя образната структура на стихотворенията му. В „Старият бивак“, „Тиха победа“ са все тия особености на поетиката му, свсем конкретна и съвсем отдалечила се от езотерическата (тайната) същност на нещата и достъпна само за съзнанието на „посветените“. Отчужден от целите на войната, от смисъла на ставащото, той навлиза все по-дълбоко в конкретността на света. Даже и неговото чувство за смъртта е вече земно, различно от онова философско разбиране, което не намираме в „Гора“:

Че светли тайни дух прозря
и аз обикнах тоя път,
по който земните недра
тъй властно мамят и зовят.

— Ти наш си, наш си, твоя дял
е дълг на хрупкавия злак —
земята-майка опознал,
при нея да се върне пак.

Ноше, тъй светло примирен,
аз гледам звездния покров
и тихом се струи над мен
и крепне земната любов.

В „Прииждат, връщат се. . .“, „Тиха победа“ смисълът на човешкото започва да му се открива чрез съпричастяването със смъртта. В представите му за нея изчезва напълно философската тайнственост, която усещаме в „Гора“. Всичко сега е по-просто и придобива неочаквана яснота. Все пак поетът е смутен от едно тъжно и жестоко предчувствие, което зазвучава в „Тиха победа“ като примирение със суровата неизбежност. Него го примамват здравите сили на майката-земя. Земята:

Венци от слънчеви цвeта
в долини слънчеви плете
и в кротък унес чака тя
да дойде нейното дете.

Наистина той вярва в онова, за което е на фронта:

— Дойди, но с подвиг увенчай
ти своята бранна суета
и нека бъде твоя край
една усмихната мечта!

Но смъртта си е смърт, тя е утеха, тя е тихата Дебелянова победа и все пак жесток край на един тъжен жребий. Просветлението на поета е лишено сега от изморяващата сложност на символа:

Ноше тъй светло примирен,
аз гледам звездния покров
и тихом се струи над мен
и крепне земната любов.

Разстлала се е ясна шир
и в нея странникът недраг
след много бури най-подир
намира своя роден бряг. —

Там родни сенки с родна реч
посрещат брата и сина,
а нейде гордо и далеч
плющат победни знамена! . . .

На фронта, в сред реалността на пейзажа поетът се научава да разпознава формите и цветовете. Той узнава конкретно земната разлика между черното и бялото. Вижда природата в околните очертания, в линията на хоризонта и не се бои да я рисува със слово, живописно, точно и проникновено.

Със зрителните и слухови впечатления, придобити пряко от обстановката, настъпва промяна и в образната му система. В стихотворенията „Нощ край Солун“, „Старият бивак“ се усещат тръпният аромат на земята, дишането на огромната войнишка маса. Ако в по-ранните му творби преобладават антитезите с вечната борба на светлина и мрак, то сега образът е съвсем конкретен и израства органично от околното и реалното. Поетът говори точно, като освобождава напълно речта си от символната красота на метафората. Той вече набелязва пътя на онова поколение творци, което ще дойде след войната с един предметен стил, отричащ излишната вече образност на символизма. Дебелянов бе предшественик на поетиката на Смирненски, а след това и на Багряна и Далчев. В звънкото му, вдъхновено предметно слово звучи хуманен глас, изпълващ лириката след него. Точното изобразяване на близко виденото, сплетено с дълбока човечност се усеща в „Един убит“:

Ето, в хлътналия слог
легнал е спокойно бледен
с примирена скръб загледан
в свода ясен и дълбок.

Хуманната тема се развива по-нататък [чрез конкретността на пейзажа:

И по сивата земя,
топлена от ласки южни,
трепкат плахи и ненужни
с кръв напръскани писма.

Тя продължава в интонацията, в запитването, наситено с човешка болка и отчуждено вече от символистическите „съновидения“:

Кой е той и де е бил?
Чий го зов при нас доведе,
в ден на вихрени победи
да умре непобедил?

Клета майчина ръка,
ти ли го в неволя черна
с думи на любов безмерна
утеши и приласка?

Превъплъщенията на Дебелянов във военната му лирика са твърде внушителни. Той пише освен „Старият бивак“, „Един убит“, „Нощ край Солун“ още и „Сиротна песен“. Това стихотворение е от малкото творби в българската литература, в което звучи само чистата емоция. В него няма пластична образност, няма застрихован пейзаж. То е измежду най-хубавите елегични творби на поета, в които говори тъжното му, драматично примирение с жертвения кръст, с предопределението на съдбата:

Ако загина на война
жал никого не ще попари —
загубих майка, а жена
не наидох, нямам и другари.

Ала сърце ми не скърби —
приневолен живя сирака
и за утеха може би
смъртта в победа ще дочака.

Познавам своя път нерад,
богатствата ми са у мене
че аз съм с горести богат
и с радости несподелени.

Ще си отида от света —
тъй както съм дошъл бездомен
спокоен като песента,
навяваща ненужен спомен.

В лириката на Дебелянов 'почти не се усеща близост с народната песен. Ако Пенчо Славейков, ако Яворов все още заимствуват образи и мотиви от нея, то Дебелянов е чист лирик на индивидуалното, откъснат напълно от предходната традиция. Ала ето че в „Един убит“ се появяват образи, напомнящи стилизираната от народа метафора-епитет: „к л е т а м а й - ч и н а ръка“, „неволя черна“. В „Скръзна песен“ се долавят също далечни отгласи от народно-песенна ритмика, свързана с емоционалното съдържание. Стихотворението е чиста лирична „песен“, обобщението в него говори направо за доброто и злото, изплаква болката на поета отчужден от света, останал без семейство, станал с и р а к, когото неведнъж е жалила и песента, и народът. Тук близостта с „Лист отрулен“ или „Недей ме пита, майко мила“ на Яворов е очевидна. Но Дебелянов е запазил и своята поетическа оригиналност. Неговото стихотворение възниква и върху образност, близка до романтично-символистичната („смъртта в победа ще дочака“, „своя път нерад“, песента „навяваща ненужен спомен“). Въпреки далечната емоционална връзка с фолклора, у него не е заглъхнал характерният му личен, образно-емоционален строй. И в това, бих казал, е възшебната сила на стихотворението. Тук е и сложността му, и чудното му поетическо очарование, непомрачаващо се от времето.

При всяка среща с Дебелянов съм се задръжал на тази елегична творба. Тя е и кратка изповед на мигновено нахлуло в душата чувство, и дълбоко обобщение на вечната тревога на поета, въплъщение на тъжната му и жадна за живот душа. В нея е образът на несретника, на неутоления мечтател, който ще отнесе скрити духовните си богатства. В „Сиротна песен“, както и в народно песенни творби, се споменават двата най-скъпи образа: на май-

ката и жената, любимата. Затова в съзнанието ни стихотворението стои редом с „На прощаване“ на Ботев и „Недей ме пита, майко мила“ на Яворов. Освен това неговата сила е в художествената простота. Изкуството на багритите и на земната образност от „Нощ край Солун“, „Старият бивак“, „Един убит“ е подменено тук от пряката изповедност на душевното състояние. В това кратко стихотворение е заключена много красота, трагичната и мъчителна красота на нестройната Дебелянова душа.

*

Творческите превъплъщения на Дебелянов са учудващо широки, недостижани от представителите на неговото поколение. Могъщият му талант е могъл да твори с вълшебна свобода, да създава безсмъртни произведения в различни области на артистичното. И образът му ще е непълнен без поглед към хумористично-сатиричната му лирика. Когато казват, че поетът с жълтеникава брада е приличал на Сократ, представяме си не само малкият сплеснат нос и рязко изсечения череп на древния мъдрец, а и неговото тънко, нескромно понякога, но често сполучливо прикрито лукавство. Очевидно заедно с „веселия нрав“ то не е липсвало донякъде и на Дебелянов. Появило се е обаче не в диалогични диспути, в които мисълта му удря, за да умъртви чуждото гледище, а в малкото му, но жизнено хумористично творчество.

Дебелянов е притежавал най-сложното и най-тънкото човешко качество за преценка на света — хумора. Хуморът, насочван мъдро към поведението на другите и към самия себе си, хуморът, срещу който обикновено не устоява нищо „трайно“ и „вечно“ в света, прието като добър тон и привичен морал. В неговите хумористични стихотворения има веселотъжни размисли за жалкото, печалното и смешното в пъстрия панаир на живота. Тези стихотворения са писани обикновено на големи интервали, но непрекъснато — от 1908 до 1916 г., когато праща до „Българин“ последната си творба „От фронта“.

В хумора на Дебелянов се откроява пак неговата скромна и етична личност. Тя е влизала в спор с обществото, стреляла е в упор срещу нравствената развала и срещу негодяите, които благоденствуват и разбойническиват, слагайки си маската на благочестието. Дебелянов е далече от намерението да поучава „умно“ чрез присмеха си. Именно защото е бил достатъчно умен той се е отклонявал от традицията на безпомощното хумористично морализуване. Със стиховете си той идва само да приумножи впечатленията си от света и да уязви обществото на разбойниците и фариците. Тъкмо талантът му на хуморист е същевременно талант на изобличител и затова авторът е избягвал поученията на еснафския „нравствен“ хумор.

Възприел голямото сатирично наследство на критическия реализъм, той е съвсем оригинален и нов. Финесът, притежаван от автора на „Легенда за разблудната царкиня“, преминава и в хумористичната му поезия. Дебелянов е бил и проникновен, и лукав, и весело насмешлив, и тъжен. Виждал е много — и смешното в бита, и отблъскващото в политическите нрави, и печалното в своето лично човешко битие. Отхвърлял е както пуританството на посредствеността, както лицемерието на буржоазните политици, така и своята човешка несрета. Повечето от веселите му творби са тъжни изповеди тъкмо за нея („Дишам си“). Хумористичната му асоциативност е извънредно богата, когато осмива приетия морал, хамелеоните политици,

дворцовите лакеи, дългоносия монарх. Той умело обобщава в комична ситуация общественото и личното. Ето как започва и как завършва „Криза“:

Шум се вдига, шум до бога,
шум и кръсък, шум и бяс,
цяла София в тревога —
ето кризата у нас.

Шефове дебели, мазни
край палата се въртят,
с новини разнообразни
вестникарите крещат.

— — — — —
Само ние хич не хаем
със орфани балтон,
само ний нещем да знаем,
че в червения салон
разни планове се сплитат
зарад нов за нас ярем. . .
Хатовете там се ритат,
ний, „магаретата“ мрем!

От тези лирично-хумористични обобщения излиза младият Смирненски, за да създаде своето ранно, „бохемско“ творчество. Особено категоричен е поетът в критичните си преценки за насилията на дворецовите избраници и политици над „тълпата“, над народа. За осмиването им използва в модерен стих даже традиционни баснени образи:

Чел съм нявга, слушал съм да казват
славни и прочути мъдрословци
на уста с презрителна усмивка,
че народът — туй е стадо овци!

Помами ги хитро и след тебе
в огъня дори без страх ще дойдат.
Може би! Стада съм виждал често,
ала все магарета ги водят.

Нищожеството го е провокирало. И Дебелянов, като старите спартанци, не е отстъпвал в битката. Едно от стихотворенията си е посветил на Фердинанд — изящната гротеска „Орден“. Тя носи явно белезите на модерното виждане на поета, написана в романтично приказен стил. С алегорията за старинна и далечна действителност е нарисувана дебелашката фигура на Фердинанд и играта му с конфузните български политици:

Когато някой мъдър цар
след тежък труд потърси мир
и умори се да мъдрува,
събира той разкошен пир
и в най-големия му жар
решава да се пошегува.

Корона кривнал настрана,
с усмивка хитра на уста,
на своя златен трон се качва,
и всред гробовна тишина —
той горд от тая висота —
великолепно се изхрачва.

И всички хракката следят —
(те виждали са неведнъж
историята вечно съща), —
че, щом се лепне връз ликът
на някой тлъст държавен мъж,
тя в златен орден се превръща.

Тук гражданската съвест на поета е мъжествено засвидетелствувана. В изящните „романтични“ стихове изпъкват безличието и лакейската психика на тъпи царедворци.

В хумористичните стихотворения на Дебелянов има много тъга — душата му е била разтърсвана от този пъстър житейски театър, в който са се събрали нищожното, комичното и трагичното. Понякога с напълно бохемска разточителност на вдъхновението е осмивал и себе си. Ето веселотъжният му образ на бездомник, на поет, посрещан неприветно от тогавашната действителност:

Понеже случаят благоволи
и тази нощ да бъда без квартира,
пък аз съм уж поет и мойта лира
настинала би в нощните мъгли —

ще ида аз в участъка и там
ще кажа на любезните стражари,
здравейте мои братци и другари,
на Аполона за кашмер и срам!

Дойдох обезквартирен в нощта,
да спя под ваште хъркания мъжки
и да получа наниз гоини въшки
кат жрец на истинската красота!

И те ще ме приемат с усмех благ,
до дън душа честито умилени —
и ще напишат критика за мене
под формата на полицейски акт.

Чуваме познатия глас на несретника-поет, осмял себе си, поколението си живяло и страдало наистина „за кашмер и срам“ на Аполон. Този образ на поета-несретник, вече в по-тъжна гама се преповтаря и в пианската трагедия „Дишам си“. Първото действие:

Седя у „Кирчо“ сам-самин
и пия си на вересия.

Навън шуми голотията на столицата, но „неделните наслади“ не са ярем за шията му, която „друг ярем“ е сломил.

Второто действие:

Тръгнал е някъде без цел без път, към Колубъглар да изстрада докрай скръбта си:

Въртя се като птица плаха —
их! Невидяло се макар!
Въртя се, дишам си — и падам.

Третото действие:

До дома някой непознат
до късна презнощ ме довлече —
напипвам празния креват
и лягам морен, несъблечен —
ще спя! Недейте ме закача!

Иди си, братко непознат!
Но ето образа далечен
на мойто минало — във здрача!
Уви! И аз бях горд и млад!
Лежа си, дишам си — и плача.

Всъщност тази творба не принадлежи на хумористичното му творчество. Толкова малко е тъжното в нея. Един мечтателен патос загасва wśród сълзи,

една велика надежда умира в пиянската наркоза, един млад живот е печално обезценен. Тъжният Димчо е бил весел и то и със сократовското си лукавство и с гоголевската си болка. „Дишам си“ е неговата изповед, а цялото му хумористично творчество е неговата „апология“. обръщането му със слово срещу обидата от един тъжен живот.

*

Широтата на творческите му превъплъщения е не само в прехода от сериозно към хумористично творчество, а и в друго. В използване на средствата и поетическите възможности и на символизма, и на романтизма, и на реализма. Това предизвиква и до днес разликата в оценките му. Все още къртят разгорещени спорове: Какъв е Дебелянов: Реалист? Романтик? Символист? Къде е мястото му в нашата поезия? В коя графа да го поставим?

В статията „Багри и слова“ символистът Александър Блок още през 1905 г. писа: „Критиката твърде много говори за „школата“ на символизма, лепва на художника етикета „символист“, критиката, като оглежда хубаво художника, му навлича облекло; а понякога тя се занимава и с работа вече съвсем некултурна и допустима само във времето на дълбоката древност: ако облеклото не става на художника, тя му отрязва краката, ръцете, или, което е вече съвсем неприлично, главата. Разпореждайки се така, критиката иска да догони творчеството. Но тя, по своята същност, е на противоположния полюс на творчеството. В най-добрия случай на нея се удава да хване поета за полата на редингота и да бутне в джоба му етикета: „символист“. И по-нататък Блок продължава: „Всичко дотук би изглеждало естествено, но понякога се случва и обратното: сам художникът разкрива обятията си за критиката и възторжено крещи насреща ѝ: „Искам да бъда символист“. Така той по погрешка сам попада в тази рамка, в която би трябвало по-късно да се помести фотографията му“.¹

Големият вълшебник на поетическото изкуство от севера и когато още е кръжал в орбитата на символизма, е реагирал срещу „етикетоманията“. Той е предчувствувал сякаш огромна бъдеща беда. Творецът, подсказва Блок, става жертва на уж умната си, но всъщност безсмислена поза като привърженик на някаква школа. Всъщност в творбите си той е по-мъдър от школата, по-широк е от естетическото ѝ учение. Това се е случило и с Димчо Дебелянов, то идва от мощта и богатството на таланта му.

Трогателно е да се следят усилията за причисляването му и л и към символизма, и л и към романтизма, и л и към реализма. А като Блок и нашият голям поет е несравним с тезите на една само естетическа доктрина. Той е повече от онова, което сме успявали да определим с формулировката на символизма, реализма и романтизма. Бил е хармонично цялостен, преминавайки през школата на символизма и освобождавайки се от нея.

Дебелянов начева творческия си път по време, когато младото поколение поети се отдалечава от гражданската тематика и въвежда в лириката образа на сложни духовни състояния. Той се подчинява на тази обща насока, но търси прозорливо поетичното в своя реален свят, в съкровените си мисли и чувства, а не в отвлечени представи за „ирационалното“, което пишеха с главна буква. Оттук и единството на неговата поетика, усложнена от вътрешното му саморазвитие. В многообразието на формите, символистично-романтични или реалистично-романтични, намира едно съдържание:

¹ А. л. Блок, Сочинения в двух томах, 1955 г., т. II, стр. 8.

дълбокото вътрешно изживяване на света от този нов и оригинален поет. Въвлечен в общия поток за обновяването на лириката ни под влиянието на модернизма той леко прехожда от символизъм към романтизъм и реализъм, продължавайки до 1914 г. („Легенда за разблудната царкния“, писана през 1912 г. е публикувано през тази година) да служи на символистичното си кредо.

В сложната му образност намира лична човешка изповед, дълбока човешка драма. Като нейно отражение в поетиката му преобладават контрастът, антитезата, непрекъснатите противопоставяния. Тези „похвати“, израз на едно лично състояние, не се срещат нито у тъжно-ласкавия Лилиев, нито у драматично-„богоборчески“ Траянов. Като у Блок и у Дебелянов е заложено предимно реалното жизнено светоотнoшение и то намира своя израз и в символно-условната форма. Както поезията на Блок се развива от символна условност към образ на реално изживяване, така и лириката на Дебелянов става все повече изповед на една действително трогателна съдба. Индивидуалното тук е взело художествен превес над онова, което идва от школата. Тежката и неизбежна драма е дала съдържание на поезията, създала е единството ѝ, въпреки външното впечатление за несходство например между написаното отчасти в символистичен дух „Nevermore“ и написаното отчасти в романтично-реалистичен дух „Спи градът“. Поетът е единен емоционално и даже светогледно в творби с различно образно звучение. Той ни въвежда в своя свят и когато пише със символи, че неговите градини е засипала с преспи неволята („Nevermore“), и когато ни пренася в реалната обстановка на града („Спи градът“), и когато романтично изповедва носталгията си по отминалото в тъжните си елегии („Да се завърнеш“, „Помниш ли, помниш ли“).

Трудно е всичко това да се различава или да се поставя в кабинетното осветление на едни само общи естетически принципи. Но това, че Дебелянов е усещал дълбоката необходимост от нови насоки в поезията, от нови пътища в нея, е безспорно. В писмо до Лилиев той сочи критическото си отношение, свое и на младото поколение, към Вазов: „Сега Димитър (Подвързачов б. м.) лежи на кревата, четете стихове из Вазовите „Звукове“. Смейм се, чудим се, възхищаваме се, подиграваме се“ (к.м.). Искрено е вярвал, че символизъмът е обновител на изкуството. Още не е можел да схване онова, което по-късно долови Гео Милев, пишейки в „In memoriam“ „Димчо Дебелянов“: „Димчо Делебянов не беше избистрен като „символистически“ поет, какъвто можеше и обещавахе да бъде; той нямаше пред себе си един определен художествен идеал, какъвто можеше и трябваше да има“¹. Дебелянов е вярвал, че символизъмът го отделя от „старите“ (от „дъртите“, както ги нарича шеговито в едно писмо.) Но в действителност сам е непосредствен символит, превръщайки поезията си в благородна изповед на реалните си вълнения и надежди. В лирическите му обобщения звучи идеал жизнен, различен от идеала на декадентите за отчуждаване от света. Затова и неговата поетика е единна и когато се разгръща в широк диапазон от символистично-романтична до реалистично-романтична и даже критико-реалистична (в хумора) образност. Неговата драматична нерадостна съдба хвърля сянката си върху нея. Отдавна е било отбелязано, че той даже в постройката на фразата прибегва към употребата на противоположни съюзи: „а“, „ала“, „но“, които отразяват контрастните движения на неговите изживявания. И това е обяснимо у поета, изживял крушението

¹ Сп. „Везни“, 1919 г. кн. 1 стр. 2.

на своите надежди, дълбоката противоречивост на времето си и на своята нестройна душа, навлязъл отчасти в „нощта на света“ и търсещ изход от нея. И то не като декадент, който се самонаслаждава от опустошението си, а като жива личност, която го приема трагично. В поетическите си откровения за загубеното, пропиляното wśród света на „обречените“ той стига до обобщения, за които не знам как да го наречем — символист, романтик, реалист.

Когато нощ се спусне над земята
и морен ден в незнаен край заmine,
самин кат плаха сянка в тъмнината
заскитвам аз сред тъмните градини.

И дълго вслухан с трепет непонятен
в словата на кристалното мълчанье,
аз спомням за деня си невъзвратен
и пролетното слънчево сиянье.

Предчувствье смътно болен дух обзема,
избликва кръв из цѣфналите рани
и пламва мѣката неугасима
зарад искрите, рано разпиляни.

Тук е той, човекът, а не принципът или канонът на едно верую. За разлика от Теодор Траянов не е тичал срещу школата и не е заявявал гръмко: „Искам да бъда символист!“ И това определя и особеното му място в нашата литература. Той се явява след Пенчо Славейков и П. К. Яворов, за да даде своя дял за по-нататъшното разгръщане на индивидуалното, на психологическото начало на лириката, като носи и отразява по нов начин конфликтността на действителността. Той идва с едно дарование, богато с предпоставки за всичко това. И става представител на поколението си, което, като тъгува по красотата wśród пошлия български живот, го отрича. Той именно най-много допринася за освежаването на поезията ни, за задълбочаването на нейната психологическа аналитичност.

Неговото благородно качество е искреността и простотата. Той пречиства поезията от всичко грубо прозаично, повлечен от вдъхновения си стремеж към съвършенство. Той твори както се свещенодействува, търсейки и дълбините на чувството и мисълта, и художествената завършеност на формите. Неговите строителни сили са необикновени, чувството му за хармония всякога здраво. Той се домогва до класически ясното изкуство даже през образността на символизма, отбягвайки преднамерената орнаментика на стиха и образните и звукови арабески.

*

Поезията, която трайно покорява сърцето и въображението ни, се асоциира всякога с образа и съдбата на една оригинална личност. Чрез творбите беседваме с човека, слушаме гласа му, разбираме волята му, следваме мечтите му. Димчо Дебелянов, този необикновен несретник, завършил краткия си сирашки път на фронта, също влиза в нашия живот неотделим от поезията си. Неговата оригинална личност ни съединява с лириката му. Тъжната му и трагична съдба ни приближава до тайните на творчеството му, до дълбоките и вълнуващите му вдъхновения.

Неговият богат човешки свят не може да се усвои на пръв поглед, с първото срещнато произведение, колкото и поетът да е изявил себе си в него. Той изплува възпроизведен от цялото си дело като мечтател, жаден

за радостите на света, като несретник и приневолен бохем без опора в една изплъзваща му се действителност. И най-сетне като високо етична личност, която би предпочела освен неосигуреното и безмонетно съществуване още и всякакви други страдания пред безчестието, пред измяната на себе си. Той така благородно е и постъпил, отивайки срещу смъртта, слагайки живота си в жертвена дан на войната, вместо да се запази необезпокояван в тила, но измъчван от съвестта си.

Може би етичността му побира в себе си обяснението на всичко, което е: чудесната и неуморимата устременост към света на мечтата, душевната раздвоеност и нестройност, човекът с психика на бохем. Дебелянов не е могъл да съгласува своята чиста етика с бушуващите наоколо сили на приспособяването. Той се е чувствувал унижен от тях, обиден и огорчен. За благородството си сам е избрал своето наказание — мъките от безсилието пред всевластието на живота, угризението на съвестта, вечната, красивата мечта по нетленната хубост и съзнанието за непостижимостта ѝ.

Тъкмо тази изключителна, етично чиста, възвисена и трагична личност ни привлича. Тя ни взема в плен на любовните си трепети и нереализираните си мечти. Тя ни покорява с хармонията и ритъма на дисонантните си изживявания, с красотата на драматичната си лирика, и успокоена и трагично напрегната, с пълнозвучното съвършенство на формите, които създава. Дебелянов, толкова нов и вълнуващ в сравнение с предходниците си, внесе нетленни съкровища в литературата ни.